

A HALÁSZLEÁNY CÍMŰ BJØRNSON-ELBESZÉLÉS
MAGYAR FORDÍTÁSAINAK HÁTTERE *

REZÜMÉ

Bjørnstjerne Bjørnson 1868-ban norvégul megjelent *A halászeány* című elbeszélése annyira népszerű volt, hogy szinte azonnal több nyelvre lefordították. A szöveg a magyar hetilapokban is olvasható volt, ami befolyásolta a Bjørnsonról kialakuló hazai íróképet. A Magyarország és a Nagyvilág német fordítás alapján közölte 1869-ben, majd újra megjelent 1876-ban, a Divat-Nefejejs című lapban. Tanulmányomban azt vizsgálom, ahogyan az elbeszélést a szerző korábbi műveinek, világhírnevének, illetve a nyelvi közvetítettségének hatására a magyar diskurzus tipikus norvég parasztnovellaként értelmezi, noha *A halászeány* atipikus alkotásnak számít a szerző többi munkájához képest. Főhősnője alacsony, de nem paraszti származású, cselekedeteit jellemzően polgári életcélja – a színésszé válás – motiválja. A magyar recepció kettőssége, hogy a nemzetközi kritikai visszhang nyomán Bjørnson parasztelbeszélések szerzőjeként került be a magyar irodalomba, pedig első, magyarul olvasható terjedelmesebb szövege, *A halászeány* nem felelt meg ennek a minőségnek. A norvég népies, parasztnovellát író Bjørnson-kép sokáig eltakarta, hogy *A halászeány* a művészet általi (női) emancipációról is szól. A magyar recepció ugyanakkor implicit módon – a gyors fordítás, a megjelenési közege és a szerkesztői üzenet révén – mégis megteremtette ennek az olvasatnak a lehetőségét.

KULCSSZAVAK: Bjørnstjerne Bjørnson, parasztnovella, magyar–norvég irodalmi kapcsolatok, 19. század, sajtótörténet

ABSTRACT

*The Background of the Hungarian Translations of The Fisher Maiden
by Bjørnstjerne Bjørnson*

The Fisher Maiden, a short story by Norwegian author Bjørnstjerne Bjørnson gained world-wide success and got translated into many languages, Hungarian among them, after its publication in 1868. The work and its reception had a serious impact on Bjørnson's portrayal in Hungary. In Hungary, the paper *Magyarország és a Nagyvilág* published the translation in 1869 which was based on a German edition, then it appeared again in *Divat-Nefejejs* in 1876. My paper examines the approach in which the short story is treated within the Hungarian literary discourse. Due to the author's world-wide reputation based on his earlier narrative works and to the effects of linguistic transmission, *The Fisher Maiden* is considered to be a typical Norwegian peasant story, however, compared to the writer's earlier works it is rather atypical. The protagonist is not a peasant girl, and her actions are motivated by her aspiration to become an actress. The duality of the Hungarian recep-

* A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

tion is that Bjørnson is introduced to the Hungarian literary scene as the author of peasant stories, while his first voluminous work translated to Hungarian, *The Fisher Maiden* does not fall into that stereotype. The overall image of Bjørnson writing Norwegian peasant stories obscures for a long time the aspect that *The Fisher Maiden* is also a powerful narrative about (female) emancipation. Prompt translation, text-centered attitude, placement of publication and editorial messages, however, implicitly give way to this interpretation, too, in the Hungarian reception.

KEYWORDS: Bjørnstjerne Bjørnson, peasant story, Hungarian–Norwegian literary relations, 19th century, periodical studies

Bjørnstjerne Bjørnson a 19. század második felének népszerű norvég szerzője, aki drámaíróként, színházigazgatóként és politikusként egyaránt ismert volt. Kisebbszövegei már az 1860-as években megjelentek a magyar lapokban, az első terjedelmesebb fordítást, *A halászléány* című elbeszélést pedig az évtized végén, 1869-ben a Magyarország és a Nagyvilág című lap¹ közölte tizenhárom számon keresztül,² majd 1876-ban a Divat-Nefejejts hozta tíz részben.³ Az eredeti norvég szöveg 1868 áprilisában⁴ jelent meg, tehát az 1869-es magyar hetilapos közlés gyorsan reagált az elbeszélés nemzetközi sikerére, ami többek között jellemzi a korabeli magyar irodalmi élet friss tájékozódási képességét is. E két magyar fordításra mégis a feledés homálya borult: amikor 1956-ban az elbeszélés bekerült a norvég író szövegeiből készített válogatáskötetbe,⁵ a 19. századi magyar átültetések ismeretének hiányában a fordító, Ke-

¹ A lap Magyarország és a Nagy Világ névvel indult, majd a név az 1875. január 10-i számtól az 1884-es megszűnésig egységesen Magyarország és a Nagyvilág névre módosult. A címlap fejlécének ornamentikája miatt a két szó nem különül el jól láthatóan, és mivel már 1875 előtt is gyakran összetételként írják az egyszerűsített fejlécben a hetilap oldalain, ezért a továbbiakban a Magyarország és a Nagyvilág nevet fogom használni.

² Bjørnstjerne BJÖRNSEN, *A halászléány*, Magyarország és a Nagyvilág 1869/5, jan. 30–1869/1, ápr. 25. A magyar források esetében egységesen a szerző nevének mai alakját (Bjørnstjerne Bjørnson), míg a főszövegben a norvég karakteres változatát használom (Bjørnstjerne Bjørnson).

³ Bjørnstjerne BJÖRNSEN, *A halászléány*, Divat-Nefejejts 1876/25, jún. 18–1876/34, aug. 20. Az Eger című hetilapban is megjelenik egy elbeszélés *A halászléány* címmel 1870-ben, vö. FELSŐBÁNYAI [KANDRA Kabos], *A halászléány*, Eger 1870/20, máj. 19–1870/25, jún. 23. Ennek a szövegnek nincs köze a Bjørnson-féle elbeszéléshez; szerzője ismeretlen; annyit lehet tudni, hogy a fordítás német elbeszélés alapján készült: KONCZ Ákos, *Kandra Kabos = Uő., Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Érseki Lyceumi Nyomda, Eger, 1892, 124–130, 126.

⁴ Francis BULL, *Inledning: Fiskerjenten = Bjørnstjerne Bjørnson Samlede Digter-verker 2: Kong Sverre, Sigurd Slembe, Maria Stuart i Skotland, [De Nygifte], Jernbanen og Kirkegaarden, Fiskerjenten*, red. av Francis BULL, Gyldendal–Nordisk Forlag, København–Kristiania, 1919, XXXV–XXXIX, XXXV.

⁵ Bjørnstjerne BJÖRNSEN, *A halászléány: Válogatott elbeszélések*, ford. KEMÉNY Ferenc, RITOÓK Emma, FALUDY György, vál. és utószó KEMÉNY Ferenc, Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1956, 321–472.

mény Ferenc az utószóban megjegyezte, hogy a kötet címadó műve – *A halászléány* – még nem jelent meg magyarul.⁶

Björnson korábbi terjedelmesebb művei, a *Solbakken Synnöve* és az *Arne*⁷ magyar fordításban ugyan csak később váltak elérhetővé,⁸ ezek tartalmát a szerzővel kapcsolatos első hazai hírek korán ismertették.⁹ *A halászléány* befogadására így már a kezdetektől jellemző volt Björnson korábbi szövegeinek értelmező keretként való használata. Ezzel pedig együtt járt, hogy Björnsonnak mint a norvég népet, paraszti réteget ábrázoló szerzőnek az íróportréja sokáig nem nyitott teret más szövegértelmezési lehetőségeknek.

Az alábbiakban arra keresem a választ, hogyan formálódik a Björnson-kép, milyen eltérések vannak a szövegváltozatok között, mit tudhatunk meg mindebből a korabeli hazai irodalmi és fordítói tevékenységet illetően, s végül hogyan jellemezhető Bjørnstjerne Bjørnson elbeszélésének társadalomtörténeti kontextusa.

Tekintély, fejlődés, női sorsok

*A halászléány*¹⁰ című elbeszélésben Petra fejlődésének folyamatát követjük végig, a lány első színészi fellépéséig. A mű narrátora kiemelt hangsúlyt helyez a szereplők és a környezet részletes bemutatására, így az előtörténetek egyszerre idézik meg a saga-irodalom hagyományát, és hozzák játékba azt az alapkoncepciót, miszerint a szereplők cselekvéseit és döntéseit a szociális normák és körülmények befolyásolják.

Az elbeszélés Petra szüleinek, a határozatlan jellemű, esetlen Pedrónak és Gunlaugnak a történetével kezdődik. Szerelmük a gyermekkori együttlétek nyomán fejlődik ki, de Gunlaug később csalódik a férfitban, és elhagyja a várost. A szóbeszédtől való félelmében ugyanis Pedro nem

⁶ KEMÉNY Ferenc, *Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910)* = Uo., 473–477, 477.

⁷ Mindkét elbeszélés több címmel is megtalálható a korabeli magyar sajtóban. A főszövegben a könyvformában először megjelent, Ritoók Emma fordításában olvasható művek címét használom. Vö.: Bjørnstjerne BJØRNSON, *Arne, Solbakken Synnöve*, ford. RITOÓK Emma, Révai, Budapest, 1920 (Klasszikus Regénytár).

⁸ Bjørnstjerne BJØRNSON, *Synnöve Solbakken*, ford. CSUKÁSSI József, Nefelejts 1874/5, febr. 1–1874/11, márc. 15; Bjørnstjerne BJØRNSON, *A bölcsőtől az oltárig [Arne]*, ford. SZÉPFALUDI [Ö.] F[erenc], Fővárosi Lapok 1869/202, szept. 4.–1869/223, szept. 30.

⁹ Például *A halászléány* közlések: V. A. [VÉRTESI Arnold], *Bjørnson Bjørnstjerne*, Magyarország és a Nagyvilág 1869/6, febr. 7, 64–65, később vö.: BERNÁTH István, *Jegyzetek Bjørnstjerne Bjørnson halálának 50. évfordulójára*, Nagyvilág 1960/8, 1209–1211, 1210.

¹⁰ A továbbiakban a Divat-Nefelejtsben megjelent fordítást használom a szöveg-részletek idézésekor, az eredeti írásmód szerint, és a tulajdonneveken sem változtatok. A főszövegben azonban a tulajdonneveket az 1956-os fordítás szerint használom norvég sorrend szerint (pl. Hans Ödegaard), mert a hetilapos közlések mellett, hogy nem használják egységesen ugyanazt a formát és sorrendet, az eredeti nevekhez képest több esetben is módosításokkal, egyszerűsítésekkel élnek (pl. Gunlaug helyett Gunlang, Yngve Vold helyett Ingve Bold, Ödegaard helyett Ödegard).

gondol arra, hogy feleségül vegye a nála alacsonyabb származású lányt, saját társadalmi és családi helyzetéből adódóan fel sem merül benne ez a lehetőség. A szakítást követően hosszú ideig nem találkoznak, azonban az olvasó sejti, hogy amikor Gunlaug kilenc év múlva visszatér a kisvárosba, a magával hozott gyermeknek Pedro az apja. A férfi csak azután tudja meg ezt, amikor egy alkalommal Petrával, a kislánnyal konfliktusba kerül, és észreveszi, hogy az rá, illetve Gunlaug gyerekkori énjére hasonlít. Pedro innentől kezdve szeretne a lánya életének részévé válni, de a sértett Gunlauggal nem mer szembeszállni – így csak titokban keresi meg néha Petrát.

A cselekményt a lány taníttatásának kérdése indítja el. Hans Ödegaard, a helyi lelkész fiatal fia ráveszi az anyát, Gunlaugot, hogy a csínytevésre hajlamos, írástudatlan, de tehetségesnek tűnő Petrát a konfirmálásig taníthassa. Az anya a megfelelő társadalmi és anyagi háttér nélküli tanulást veszedelmesnek tartja, de a lánya érdekében enged a nyomásnak. Mivel Ödegaard az első férfi, aki ellentmond Gunlaugnak, tekintélye Petra szemében már a tanítás megkezdése előtt megszilárdul: „a gyermek félt attól, kinek legelsőbben sikerült anyját legyőzni”.¹¹ A lány apahiánya, identitászavara, az identitásának képlékenysége és Ödegaard rá gyakorolt hatása a második fejezet végén érhető tetten, amikor Petra a férfi egyik bókja után elkezd elfogadni nőiségét:

De miután tanítója egy napon azt mondta, hogy haja igen szép, és nem ártana ha ápolná, nagyon megszerette haját, és értete [!] föláldozta a hősi nevet. Ez időtől fogva jobban szerette, hogy leány, nyugodtan haladt munkásságában, ábrándos álmodozások aranyfelhőinek árnyékában.¹²

Ödegaard fizikai vonzalma a lány iránt az olvasó számára nyilvánvalóvá válik:

Ödegard az egészet nem érté; Petra, ki máskor csak arra figyelt, a mit ő mondott neki, most uralkodott rajta. Életében most érezte először, hogy erős, vad természet ébred föl benne, az élet forrása most áradt szét először valóján, s elpirulva hátrált.¹³

Az elfojtott érzelmek miatt a férfi távolságtartó lesz Petrával szemben, majd tehetetlenségében úgy dönt, hogy a lány konfirmációja után elhagyja a várost.

A konfirmációra való készülés megváltoztatja Petrát, keresi életcélját, viszont miután egyetlen bizalmasa – a tanítója – távozik, lánytársai értékrendjét sajátítja el. Játékból eljegyezteti magát egy fiatal tengerésszel, Gunnarral. Eközben a kikötőváros fiatal és gazdag kereskedője, Yngve Vold is szemet vet Petrára, és a nonverbális jelek hosszú sorát félreértve ő is eljegyzi a lányt:

Petra nem vette volt előbb észre, mély gondolatokba merülve haladt; most fölsikoltott, de nem mozdult helyéből, elfűdte kezével szemét és sirt. – Látom, hogy sze-

¹¹ BJÖRNSON, *i. m.*, 1876/27, júl. 2, 211–213, 212. [Kiemelés: A. V. Ö.]

¹² Uo. [Kiemelés: A. V. Ö.]

¹³ Uo. [Kiemelés: A. V. Ö.]

retsz, – suttogá ekkor az ifju. – Én is szeretlek! Nem lehetsz másé, csak enyém! *Nem felelsz? – Nem teheted! Jó! – Bíz magad reám, e pillanattól fogva enyém vagy!* – Jó éjt! – mondá, mialatt vállát gyengéden megérinté. Petra egyedül maradt. Ugy érezte magát, mintha megdicsősült [!] volna. Az egészben csodát látott.¹⁴

Petra lelkivilága ismert az olvasó előtt, és a részletes felvezetés által érthetővé válik, miért nem képes cselekvőként fellépni: „*Boszuság és szégyen mardosta szívét, és annál inkább, mert Ödegard távozta óta hozzászokott, hogy senkire se bizzon semmit.*”¹⁵ Ödegaard visszatérésekor Petra neki akarja elmondani a történeteket, de a fizikai érintések és a viszontlátás örömeinek következtében megfélekedezik szándékáról, és ekkor a tanító is feleségül kéri a lányt.

Ödegard Petrának fejét keblére vonta, mintha védeni és megnyugtatni akarná, mert csak most érezte, mily drága neki e gyermek nyugalma. Ez pedig *hozzásimult, mint a kis madár simul anyjának szárnyai alá*, mely alól nem örömet rebben ki. Petrának e bizalmas viselete arra buzdítá Ödegardot, hogy átkarolja, mintha a keresett védelemben akarná őt részesíteni; de alig hogy Petra ezt észrevevé, fölemelte kisírt szemét; *szeme találkozott az ifju tekintetével, s mind az, ami nézéssel kifejezhető – ha a megbánás a szerelemmel, a hála az adományozó örömeivel, ha az igen igennel találkozik – mind benn volt e tekintetben. Ödegard mindkét kezével átfogta Petra fejét s ajkát ajkára szorítá; kis korában elveszté anyját, életében most csókolt először, valamint Petra is.*¹⁶

A férfi vonzalma saját fájdmából, boldogságkereséséből fakad, miközben Petra inkább hálából, szeretetből és ösztönszerű ragaszkodásból reagál hasonló módon a férfi közeledésére. Amikor Ödegaard tudomást szerez a Vold-féle jegyességről, hangos monológban fejt ki csalódottságát. Lehetőséget sem nyújt arra, hogy a lány megszólaljon, esetleg megvédje magát –, Petra pedig elfogadja e vádat. „Petra az ifju minden szavát mohón szívta magába, mert csak az igazat mondá.”¹⁷ Ödegaard arra sem kíváncsi, hogy a lány mit érez őiránta, kizárólag magáról beszél.¹⁸ Petra és Gunlaug sorsa révén Björnson többféle szerelem- és házasságképet vonultat fel: Ödegaard-nak olyan társra van szüksége, aki teljesen neki szenteli magát; Yngve ki akarja taníttatni a lányt, mielőtt feleségül venné; Gunnar úgy hiszi, a házassághoz elég a hűség; Pedro pedig, Gunlaug esetében, nem is gondol házasságra.

Miután a jegyességek kiderülnek, a kicsi kikötőváros lakói erkölcsi felháborodásukban megostromolják Gunlaug házát, hogy elkergessék a két bűnösnek bélyegzett nőt. A narrátor általános képet nyújt egy kisközösség működéséről egy olyan konfliktushelyzetben keresztül, ami a szabad függő beszéd technikájával leleplezi a tettelegességig fajuló felháborodás valódi indokait: a lány látszólagos bűne miatt az emberek el-

¹⁴ BJÖRNSSON, *i. m.*, 1876/28, júl. 9, 218–221, 220. [Kiemelés: A. V. Ö.]

¹⁵ Uo. [Kiemelés: A. V. Ö.]

¹⁶ BJÖRNSSON, *i. m.* 1876/29, júl. 16, 226–229, 226. [Kiemelés: A. V. Ö.]

¹⁷ Uo., 227.

¹⁸ Uo.

sődlegesen az anya ellen láznak fel.¹⁹ Gunlaug ekkor veszi igénybe először Pedro segítségét, hogy a lányát Bergenbe menekítse.

Az új élethelyzetben és nagyvárosi környezetben, Bergenben Petrának meghatározó élményt jelent az itt megélt első színházi tapasztalat. Az előadás során átélt katarzis, illetve a valóság és a fikció színpadi keveredésének hatására rájön, hogy életcélja csak a színésszé válás lehet.

Petra még sokáig ott ült helyén, mikor már a függöny rég legördült. Szíve a jó, a nemes iránti hitben fölmagasztosult, a *fölségesnek nagysága töltötte el egész valóját*. Tulemelkedett mindenén, ami kicsinyes, félelmen és fájdalomon, mintha szárnyai lettek volna és röpködnék, mosolyogva mindenkire, hisz mindenkiben testvért látott.²⁰

A dán társulat azonban nem veszi fel Petrát, és mivel múltját is felemlégetik előtte, a szégyenérzet miatt elmenekül a városból. A második tanulási időszak akkor kezdődik számára, amikor egy özvegy lelkész és lánya, Signe befogadják őt házukba. Petra három évet tölt náluk, miközben folyamatosan tanul tőlük. Nem fedi fel előttük a színészi pálya iránt érzett vágyát, mivel a lelkészcsalád elítéli és erkölcsstelennek tekinti ezt a szakmát. Egy véletlen tüzeset során azonban minden kiderül, és a lelkészek elhidegülnek a lánytól.

A konfliktust ismét Ödegaard oldja fel, aki a lelkészcsaládnak is jó barátja. A művészetet, színeszetet és erkölcsi kérdéseket is tematizáló beszélgetéseken keresztül sikerül a lelkész véleményét megváltoztatnia, aki ekkor lányával együtt megbocsát Petrának. Ödegaard végül újra megkéri a lány kezét, de már nem birtoklási vágyból, hanem azért, mert ezáltal a művészi pályáját szeretné elősegíteni. A házasság közöttük mégsem valósul meg, mivel időközben Pedro meghal, és vagyonát Petrára hagyja, aki így segítség nélkül is elindulhat a színészi pályán. A narrátor több helyen kitér arra, hogy Ödegaard a lelkész lányának, Signének jóvoltából vált új emberré, így kettejük házassága az utolsó fejezetben a Petra jövőjéért tevékenykedő, egyre szorosabbá váló baráti kapcsolatuk következményeként értelmezhető.

Bjørnson egyik magyar méltatója, Farkas Zoltán 1910-ben úgy fogalmazott *A halászleány* főszereplőjével kapcsolatban, hogy a novella „egy parasztleánya sorsát mondja el, a ki a faji küzdelem-bírásban feláldozza szerelmi boldogságát, csakhogy híres színésznővé küzdhesse fel magát.”²¹ Farkas – a 19. századi Bjørnson-recepció nyomán – hangsú-

¹⁹ „Igy végre Petra ellen általános erkölcsi zivatar tört ki. Az utcai verekedés szégyenét és a három család szomorúságát neki rótták föl bűnül, neki, aki csak alig féltve *confirmáltatott*. Háromnak is eligérkezni egyszerre, s ezek közül az egyik éppen tanítója, jóltevője, égbekiáltó, a méltatlankodás általános volt. (...) Az anya bizonyára büntársa volt, hisz háznál, hova csak hajós népség járt, mit is tanult volna mást e gyermek, mint könnyelműséget? Most nem akarták tovább viselni az igát, melyet Gunlang a helység nyakába vetett s nem akarták tovább megtúrni maguk között so [!] az anyát, se leányát, és elhatározták, hogy erőszakkal úzik ki őket.” Uo., 228. [Kiemelés: A. V. Ö.]

²⁰ BJÖRNSEN, i. m., 1876/30, júl. 23, 234–237, 236. [Kiemelés: A. V. Ö.]

²¹ FARKAS Zoltán, *Bjørnson*, Budapesti Szemle 1910/401, 282–287, 284.

lyosan a parasztnovella felől közelítette meg az elbeszélést. A novella szövegét tekintve azonban látható, hogy értelmezése nem állja meg a helyét: a főhős nő nem a szerelmét áldozza fel a hírnévért, hanem egyrészt fokozatosan tudatosul benne, hogy a színészet iránt érez hivatást, másrészt a mű végére teremtődik meg az az anyagi háttér és ér véget az a szellemi fejlődés, amelyek együttesen szükségesek a kitűzött cél eléréséhez. Emellett Ödegaard-hoz Petrát nem annyira a szerelem, mint inkább a hála és ragaszkodás érzése fűzi. Ennek belátása azért fontos, mert így érthető meg, hogy miért nem lehet a főhős nő a volt tanítójának a felesége.

Saját bevallása szerint Bjørnson önmagáról mintázta²² Petra karakterét, tehát a szerzői szándék alapján a történet elsősorban egy sikeres életút-narratívaként értelmezhető. Az író epikus szövegei máshol is előtérbe állítják a főhősök tanulás általi felemelkedését, emancipációs törekvéseit. A korai alkotásokban azonban a női főhősök még nem kapnak olyan szabadságot, mint *A halászlányban*, ahol az erős női karakterek (Gunlaug és Petra) egyedülállóként, házasság nélkül is képesek saját életcéljuk elérésére. Ez az álláspont a szövegen belül, a viták során is tematizálódik: a művészethez, a művészet műveléséhez és élvezéséhez, illetve a tanuláshoz való hozzáférés általános, nemtől független emberi jogként fogalmazódik meg. Későbbi munkáiban pedig, például a *Magnhild*²³ című elbeszélésében, a női emancipáció kérdése még hangsúlyosabbá válik.

A parasztnovella műfajáról

Bjørnson korabeli nemzetközi hírnevét az egzotikusnak tekintett parasztnovellái erősen befolyásolták. Szövegeiben azonban az erkölcsstelesség, fizikai erőszak, kommunikációhiány, generációk közötti szakadék kérdései eltérő mértékben, de mind megtalálhatók, ezért novellái igen messze állnak az idilli népábrázolástól. Ennek ellenére gyakran úgy határozták meg korai epikus műveinek a műfaját, mintha „norvég idylli falusi képek”²⁴ lennének. Így többek között a magyar recepció is sokáig elfedi, hogy nem minden Bjørnson-szöveg tartozik ebbe a kategóriába, nem egy homogén szövegcsoporthoz van szó.

A *Bjørnson „parasztnovellái”*²⁵ című 1982-es kötetében a norvég irodalomtörténész, Olaf Øyslebø a recepciótörténeti felvezető után szövegelemzésekkel erősíti érvelését, miszerint bár Bjørnson korai, első elbeszéléseit parasztnovelláknak szokás nevezni (tehát irodalomtörténeti konvencióról van szó), ezek mégsem csupán egyetlen társadalmi réteget,

²² BULL, *i. m.*, XXXVI.

²³ Lásd: Bjørnstjerne BJØRNSON, *Magnhild*, ford. K. J., Athenaeum, Budapest, 1893² (Athenaeum Olvasótára 3).

²⁴ Argus [BERCZIK Árpád], *A csőd*, Ellenőr 1876/55, febr. 25. (sz. n.)

²⁵ Olaf ØYSLEBØ, *Bondefortellingene i historien = O. Ø., Bjørnsons "bondefortellinger". Kulturhistorie eller allmennmenneskelig diktning?*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1982, 11–46.

valami sajátosan norvég valóságot mutatnak meg – ahogyan azt a terminus sugallja –, hanem általános emberábrázolásuként működnek.²⁶ Felvetése többek között azért jelentős, mert lebontja a gyakran ismételt történeti és etnicizáló értelmezéseket. A korabeli kritikák szembesítésével rámutat a „parasztnovella” terminus konstruált jellegére és változó értelmezéseire, melyeket mindig az aktuális hermeneutikai helyzet határoz meg. Az általa vizsgált tankönyvek például leginkább a parasztelbeszélések valóságábrázoló jellegére, a szövegek történeti beágyazottságára, a jellemfejlődésre és az erkölcsi kérdésekre egyszerűsítik le a műveket.

Egy 1865-ben megjelent német válogatás már a címével is a műfajitartalmi megnevezést állította középpontba: *Björnstjerne Bjørnson's Bauernnovellen* [Björnstjerne Bjørnson parasztnovellái].²⁷ Ettől aligha független, hogy amikor a korábban inkább színházigazgatóként ismert norvég szerzőtől A Népbarát című hetilap 1865-ben három „apró elbeszélést” közölt – feltételezésem szerint az előbb idézett német kiadvány felhasználásával –,²⁸ akkor a parasztnovella típusát a rövid felvezető ismertetés úgy mutatta be, mint ami Bjørnson védjegye, mint ami „valóban jellemző” írói munkásságára. A lap úgy fogalmazott, hogy e novellákban „[s]aját nemzetét az író [...] igen híven festi”.²⁹ A három mű norvég életképként, a norvég nemzetre jellemző speciális novellatípusként volt jelen tehát a hetilapban, noha a szerző 1860-ban kiadott *Smaastykker* [Kisebb darabok], vagy a későbbi, 1872-es *Fortællinger* [Elbeszélések] című norvég nyelvű gyűjteményeinek címe nem kínált fel ilyen besorolási lehetőséget.

A *halászleány* parasztnovellaként való értelmezéséhez az is hozzájárult,³⁰ hogy Bjørnson beválogatta az 1872-es elbeszéléskötetébe, ahol a

²⁶ „Ausbildningen i seg selv er ikke poenget. Etter det syn som blir lagt til grunn her, er det mer givende å se fortellingene som menneskeskildringer.” [Nem az ábrázolás önmagában a lényeg. A továbbiakban követendő szempont alapján sokkal eredményesebb, ha az elbeszélésekre emberábrázolásokként tekintünk. – Ford. A. V. Ö. A további norvég idézeteket saját fordításomban közlöm.] Uo., 13.

²⁷ *Björnstjerne Bjørnson's Bauernnovellen*, ford. Edmund LOBEDANZ, Verlag des Bibliografischen Instituts, Hildburghausen, 1865 (Bibliothek ausländischer Klassiker 12–13). A 12. füzet az *Arnet*, míg a 13. az *Egy víg legény* és a *Kisebb elbeszélések* (*Thron*, *Veszélyes leánykérés*, *Az apa*, *Tájszokás*) című szövegeket tartalmazta. Az 1865-ben, A Népbarátban megjelent három rövid elbeszélés fordításához feltételezésem szerint ezt a kiadványt használták.

²⁸ *Veszélyes leánykérés*, *Az apa* és a *Tájszokás* című rövid terjedelmű elbeszéléseit közölte. *Norvég életképek*, A Népbarát 1865/49, dec. 3, 585–587. Az ismertető jelezte, hogy a kiválasztott három szöveg csupán válogatás az *Apró elbeszélések / Kleine Erzählungen* gyűjtőnév alatt megjelent szövegcsokorból.

²⁹ Uo., 585. [Kiemelés: A. V. Ö.]

³⁰ Magyar vonatkozásban a parasztnovella típusa leginkább Tömörkény István, Móra Ferenc vagy Mikszáth Kálmán kapcsán merül fel, azonban mivel *A halászleány* felől vizsgálom a kérdést, a jelen tanulmányban erre nem térek ki. A szegedi parasztnovelláról lásd: NACSÁDY József, *A szegedi parasztnovella keletkezése (Részlet egy készülő tanulmányból)*, Acta Universitatis Szegediensis 1958/1, 71–110; az ún. falusi történet, az Auerbach-féle Dorfgeschichte típusáról és ennek műfajitörténeti

rövidebb írások mellett a hírnevét megalapozó *Solbakken Synnøve* és az *Arne* is olvasható.³¹ A Bjørnson által kiadott kötet, mint említettem, a *Fortællinger* címet viseli, vagyis a német kiadással ellentétben a norvég cím nem nevezi *parasztnovelláknak* a szövegeket, így *A halászleányt* sem, mely – mint az előző fejezetben láttuk – házasság-, egyház-, és oktatáskritikus felhangokkal rendelkezik, és a nőemancipációs törekvések szempontjából is figyelemre méltó.

Erik Bjerck Hagen norvég irodalomtörténész egy nemrég megjelent tanulmányában a *Solbakken Synnøve* című elbeszélés realista vonásai mellett érvelve a mű norvég recepciótörténetén keresztül felhívja a figyelmet egy olyan kettős irodalomtörténeti narratívára,³² amely *A halászleány* értelmezése esetében is nagy szerepet játszott. 1882-ben Georg Brandes dán irodalomkritikus egy nagyesszében foglalkozott a skandináv irodalom fordulatával. Haladás-tézise [fremskrittstese] szerint a romantikát lassan és fokozatosan váltotta fel a realizmus, mely haladási ívnek a csúcspontja „a modern áttörésként” ismert irodalmi jelenség.³³ Bjerck Hagen úgy gondolja, Brandes nem szerette Bjørnson parasztnovelláit, és egységes szövegcsoporthoz kezelte az 1868 előtti prózaszövegeket, melyeket nem tartott progresszívnek.³⁴ Bjerck Hagen a Brandes-féle koncepciónak tulajdonítja, hogy Bjørnson szövegeinek értelmezésében inkább ez a nézet hagyományozódott tovább. Ő maga azonban egy másik koncepciót, az ún. kiegészítés-tézist [komplementaritetstese] is érvényesnek látja a korabeli irodalomra nézve. Eszerint a norvég romantikus alkotásokban már az 1850-es évektől megvan a realista látásmód, és ez értelemszerűen Bjørnson életművében is fellelhető. A Brandes-féle,

hátteréről lásd: HANSÁGI Ágnes, „Trágyadomb és holdvilág”: Berthold Auerbach, a „falusi történet” és magyar recepciója, *Alföld* 2020/4, 46–64; a magyar falusi történet hagyományáról a 19. századi magyar fikciós prózában és Jókai írásaiban lásd: HANSÁGI Ágnes, *Műfajok a 19. században: 1. A novella*, SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszék, Tempevölgy, 2020, 63–118. A parasztság ábrázolásának modern fordulatáról, a parasztságnak a differenciált, szociológiai jellegű, új poétikákat felszabadító, a művészeti primitívizmushoz kapcsolódó új irányáról Mikszáth elbeszéléseiben lásd: T. SZABÓ Levente, *Egy irodalmi siker archeológiája: A tót atyafiak és A jó palócok történeti poétikája = Uó., Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L’Harmattan, Budapest, 2007 (Ligatura), 13–31.

³¹ Az elbeszéléskötet kapcsán írja Francis Bull, hogy *A halászleány* az eredeti kiadás után négy évvel, néhány változtatással, bekerült Bjørnson „úgynevezett parasztnovellái közé”, annak ellenére, hogy az elbeszélés egyáltalán nem a parasztokról szól. BULL, *i. m.*, XXXV.

³² Erik BJERCK HAGEN, *Synnøve Solbakken og litteraturhistorien*, Edda 2018/3, 218–233.

³³ Brandes 1882-es esszéje megalapozta Bjørnson helyét a modern áttörésben. Lásd: Georg BRANDES, *Bjørnstjerne Bjørnson; Henrik Ibsen.* = G. B., *Det moderne Gjenmembruds Mænd*, Gyldendal, København, 1891², 1–69. Különösen 18–26, amikor a parasztnovellák/falusi történetek hagyományáról, és Bjørnson-féle elbeszélésekről értekezik. Magyarul a skandináv fordulatról lásd: MASÁT András, *A „modern áttörés” – skandináv irodalmak európaisága = Világirodalom*, főszerk. PÁL József, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2008, 733–734.

³⁴ BJERCK HAGEN, *i. m.*, 221.

fejlődést hangsúlyozó elmélet azonban az utóbbi koncepciót sokáig háttérbe szorította (nemzetközi szinten is), és így Bjørnson a modernitásnak inkább csak az előfutáraként értelmeződött.

Olaf Øyslebø szerint Brandes volt az első, aki 1882-es esszéjében Bjørnson korai elbeszéléseire műfaji terminusként alkalmazta a parasztnovella [bondefortelling] megnevezést.³⁵ Láttuk azonban, hogy a megnevezés – igaz, hogy értékek, ideológiák, műfaji sajátosságok nélkül – már korábban hozzárendelődött a szövegekhez,³⁶ inkább csak olyan leíró kategóriaként, ami a tartalomra és kulturális környezetre, eredetre mutat. A kifejezés a német recepció nyomán tükörfordításként honosodott meg a magyar közlésekben és méltatásokban is. A szövegek ilyen besorolását tehát a norvég karakterológia érzete hozta létre először, külső, idegen nézőpontból; ez ugyanakkor el is fedte a prózai műveknek azon jellemzőit, melyek nem illettek a „parasztnovella” címke által sugallt képbe. Bjørnson korai elbeszéléseire természetesen továbbra is használni lehet a „parasztnovella” gyűjtőszót,³⁷ érdemes azonban szem előtt tartani a terminus sztereotipizáló jellegét. Ennek jegyében lesz szükséges a korábbi értelmezések revízióját elvégezni,³⁸ mert az elbeszélésekhez való viszonyulás addig nem tud kilépni a német közvetített-ségből adódó értelmezési keretből.³⁹

A hazai népnemzeti iskola prioritásaival egybecsengett Bjørnson parasztnovella-íróként való megjelenítése, az epikus művek magyar fordításainak tulajdoníthatóan pedig korán létrejött egy népies, (norvég) paraszti társadalmat bemutató szerzői portré, amely a paraszti kultúra

³⁵ ØYSLEBØ, *i. m.*, 14.

³⁶ A *Solbakken Symnöve* korabeli recepciójáról írja Øyslebø, hogy a műre népábrázolásként tekintenek: „Ingen av anmelderne tillegger imidlertid miljøet noen egenvalør, verken oppvurderende eller nedvurderende. Ingen av dem idealiserer bondelivet eller norskheten i miljøet, og ingen av dem betrakter bondemiljøet som uverdig en estetisk behandling.” [A kritikusok egyike sem tulajdonít azonban valamilyen sajátos értéket a környezetnek, sem fel-, sem lebecsülőt. Egyikük sem idealizálja a paraszti életet vagy a norvégiasságot a környezetben, és egyikük sem tartja az esztétikai tárgyalásra méltatlannak a paraszti környezetet.] ØYSLEBØ, *i. m.*, 20.

³⁷ Øyslebø ugyancsak a kritikus–feltáró attitűd mellett érvel: „Det er ingen grunn til å forkaste betegnelsen «bondefortellinger».” [Nincs okunk arra, hogy a *parasztelbeszélés* megnevezést elvessük.] ØYSLEBØ, *i. m.*, 13.

³⁸ Pl. Farkas Zoltán szerint 1910-ben Bjørnson novellái „a parasztnok életét tükrözik”, és amellet érvelt, hogy ezekben az elbeszélésekben más szerepe van a parasztságnak: „a parasztnok nem aljas, buta, gonosz vagy nevetető, hanem ember, aki fel van ruházva jó és rossz emberi tulajdonságokkal egyaránt”. Szerinte Zimmermann és Auerbach elbeszéléseire emlékeztetnek, a főszereplők érzései erősek és mélyek, képesek a fejlődésre, céljuk a jobb jövő megteremtése. Lásd: FARKAS, *i. m.*, 283–284. Bernáth István is a parasztnovellák felől vizsgálta az életművet 1960-ban, lásd: BERNÁTH, 9. jegyzetben *i. m.*, 1209–1211.

³⁹ A sztereotípiák leegyszerűsítő természetéről lásd: SZAJBÉLY Mihály, *Kemény és Jókai = A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Ráció Kiadó, Budapest, 2014, 346–359, 347.

felé vitte el a Bjørnson-szövegek értelmezését. Közelebbről megvizsgálva azonban Bjørnson elbeszélése nem csak a magyar népiességgel harmonizáló parasztnovella.

Hetilapos közlések

A *halászeleány*, mint fentebb említettük, a művészet általi (női) emancipációról is szól, és ez a hetilapokban megjelent magyar fordítások közlés-szemantikai jellemzői⁴⁰ által is láthatóvá válik. Hipotézisem, hogy a Magyarország és a Nagyvilág, illetve a Divat-Nefelejts Bjørnson-közlése nem csupán egy olyan szándék eredménye, hogy a lapot külföldi prózával töltsék meg, hanem az olvasóközönséget jól ismerő szerkesztőknek a lapbeli kontextusra tudatosan építő, hozzáértő gesztusaként értelmezhető.

A Magyarország és a Nagyvilág című családi hetilapot a sajtótörténet határozottan polgári érdeküként tartja számon. Címe optimista, európaizálódó nemzeti öntudatot sugall, hasábjain gazdag, enciklopédikus ismeretanyagot mozgósított.⁴¹ A *halászeleány* ebben a nyitott szemléletű, szépirodalmi és ismeretterjesztő hetilapban jelent meg 1869-ben, mellette Bjørnson arcképevel⁴² és életrajzával. Bár az elbeszélés szövege alatt a fordítót nem tüntették fel, és a biográfia szerzője is névtelen maradt,⁴³ az éves tartalomjegyzékben ott áll a fordító, Csukási József neve, aki ekkor a hetilap főmunkatársa volt.

Az elbeszélés közvetlenül norvég nyelvből való fordítása a korszakban szenzáció lett volna, és mivel erre történő utalás nincs a sajtóközlésben, kizárhatónak tartom. Csukási szerkesztő, újságíró volt, aki elsősorban angol és francia nyelvből fordított,⁴⁴ így arra gondolhatnánk, hogy A *halászeleány* angol vagy francia közvetítéssel juthatott el hozzá, mégis valószínűbbnek tartom a német nyelvű forrást. A hetilap 1869-es évi tartalomjegyzékében a *halászeleány* a *Beszélyek* kategóriában, a *Fordított beszélyek* listájában kapott helyet. Az az évi kilenc fordítás közül hármát készített Csukási: A *halászeleányt*, a *Meg kell neki házasodni!* című beszélyt a svéd Marie Sophie Schwartztól, és A *halott guny kacajaja* című „beszélykét” az orosz Vlagyimir Odojevskij hercegtől. Több érv is amellet szól, hogy ezeket Csukási mind németből fordíthatta. Odo-

⁴⁰ George BORNSTEIN, *Howan olvassuk a könyvoldalt? Modernizmus és a szöveg materialitása = Metafilológia I*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József, TAMÁS Ábel, Ráció Kiadó, Budapest, 2011, 81–117, 83.

⁴¹ BUZINKAY Géza, *A pártpolitikai sajtó uralmának korszaka 1867–1890* = BUZINKAY Géza, KÓKAY György, *A magyar sajtó története I.*, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 134–151, 145. Terjedelmesebben a lapról: BUZINKAY Géza, *A nagyvárosi polgárság lapja, a Magyarország és a Nagy Világ* = *A magyar sajtó története 1867–1892*, II/2, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985, 230–239.

⁴² *Bjørnson Bjørnstjerne*, Magyarország és a Nagyvilág 1869/6, febr. 7, 63.

⁴³ VÉRTESI, i. m., 64–65.

⁴⁴ SZINNYEI József, *Csukási József = Uő., Magyar írók élete és munkái II*, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1893, 442–444, 443.

jevszkij munkájával kapcsolatban egy 1846-os lipcsei antológia, a *Nordisches Novellenbuch* alapján megállapítható, hogy a német és az angol fordítás címe nem azonos: a német válogatáskötetben a szöveg a *Das Hohngelächter eines Todte* cím alatt jelent meg,⁴⁵ míg az 1848-as angol nyelvű kiadásban valójában az alcímből lett a főcím (*A Capriccio*).⁴⁶ A magyar cím tehát a német változatnak a tükörfordítása. Schwartz szövegei 1861-től kezdve jelentek meg német nyelven,⁴⁷ így ez esetben is feltételezhető a német forrás.

Ami Bjørnsont illeti, az ő fordításait szemlélő korabeli és későbbi munkák, mint például Jens Braage Halvorsen 1885-ös monográfiája, vagy a Francis Bull által 1919–1920-ban szerkesztett kiadás, a *Bjørnson összegyűjtött művei*⁴⁸ francia fordítást nem ismertek 1868/69-ből, az 1869-es angol fordítás pedig német közvetítéssel készült.⁴⁹

A Halvorsen-féle monográfia listázta a német nyelvű változatokat. Ezeknek eltér az alcíme: *Erzählung aus dem norwegischen Leben* (Hannover, 1868); *Erzählung aus dem Norwegischen Hochland* (ford. H. Helms, Lipcse, 1868); *Erzählung* (ford. Emil J. Jonas, Berlin, Otto Janke, 1868);⁵⁰ *Norwegische Erzählung* (ford. Dr. Aug. Peters, Bréma, 1869).⁵¹ A magyar hetilapos közléskor csupán az *elbeszélés* műfaji minősítés jelent meg, a norvég világra utaló elemek nélkül, és ez is azt jelenti, hogy Csukási az Otto Janke-féle könyvkiadványt, az Emil J. Jonas által lefordított szöve-

⁴⁵ Wladimir ODOJEFFSKY, *Das Hohngelächter eines Todten = Nordisches Novellenbuch I*, hg. Robert LIPPERT, Verlag von J. J. Weber, Leipzig, 1846, 249–266.

⁴⁶ Prince Wladimir ODOJEFFSKY, *A Capriccio = Ainsworth's Magazine: A Miscellany of Romance, General Literature, and Art*, ed. William Harrison AINSWORTH, Chapman and Hall, London, 1848 (XIV), 53–58.

⁴⁷ MÁDL Péter, ANNUS Ildikó, *A svéd irodalom magyarországi fogadtatása a kezdetektől 1900-ig*, Argumentum, Budapest, 2019, 39.

⁴⁸ Jens Braage HALVORSEN, *Bjørnstjerne Bjørnsons Liv og Forfattervirksomhed*, Det Mallingske Bogtrykkeri, Kristiania, 1885, 32. – Ennek értelmében három német kiadvány készült 1868-ban, egy 1869-ben (ezeket felsorolja), míg a Francis Bull-féle kiadás szerint két 1868-as és egy 1869-es német kiadás volt (utal rájuk). Francis BULL, *Fiskerjenten = Bjørnstjerne Bjørnson Samlede Digter-verker 9: Varianter*, red. av Francis BULL, Gyldendal–Nordisk Forlag, København–Kristiania, 1920, 206–214, 207.

⁴⁹ Bjørnstjerne BJÖRNSON, *The Fisher-Maiden. A Norwegian tale, from the author's German edition*, ford. M. E. NILES, Leypoldt&Holt, New York, 1869. A Francis Bull-féle kritikai kiadás utal egy 1868-as angol, rochesteri kiadványra, de ezt nem sikerült megtalálnom: BULL, *Fiskerjenten*, i. m., 207.

⁵⁰ Nincs évjelzet az Osztrák Nemzeti Könyvtárban található példányon, de a szövegből és a könyv oldalszámából (206 oldal) kikövetkeztethető, hogy az 1868-as első kiadás van meg a gyűjteményünkben, vö.: Bjørnstjerne BJÖRNSON, *Das Fischermädchen: Erzählung*, ford. Emil J. JONAS, Otto Janke, Berlin, [1868]; a kötet oldalszámára és évszámára vonatkozóan vö.: HALVORSEN, i. m., 32. Ebben a kötetben nincs írói portré Bjørnsonról, így biztos nem innen vette át a Magyarország és a Nagyvilág *A halászleány* közlésekor, vö.: *Bjørnson Bjørnstjerne*, Magyarország és a Nagyvilág 1869/6, febr. 7, 63. A második, átdolgozott kiadáshoz képest az 1868-asban nincs rövid felvezető biográfia sem a szerzőről, vö. és Bjørnstjerne BJÖRNSON, *Das Fischermädchen: Erzählung*, ford. Emil J. JONAS, Otto Janke, Berlin, 1878².

⁵¹ HALVORSEN, i. m., 32.

get használhatta, amely 1868 novemberében a bécsi könyvkereskedésekben is megvásárolható volt.⁵²

A német közvetítettséget további tények bizonyítják. Csak a Kemény Ferenc-féle fordításban olvasható magyarul teljes egészében például az a vers, amit Petra elszaval a lelkész házában,⁵³ és ami az 1868-as norvég kiadásban is benne van.⁵⁴ A Magyarország és a Nagyvilág⁵⁵ és a Divat-Nefejejs⁵⁶ ugyanúgy, mint az Emil J. Jonas-féle német fordítás,⁵⁷ csupán tartalomszerű összesítésben adja vissza a szavalat hangulatát.⁵⁸ Németből való fordításra utal továbbá a magyar szöveg egyik eufemizmusa a norvég eredetihez képest, amely arról is tanúskodhat, hogy a magyar fordító nem értette, mi történt Gunlaug és Pedro között, ki kire haragszik meg a házasságkötés ötletének felmerülésekor.⁵⁹ Így a német fordítás („tanzte rund mit ihm recht nach Herzenslust”⁶⁰) lehet az alapja az „össze-vissza táncoltatta” kifejezésnek a magyar hetilapos közlésekben, mivel a norvég 1868-as kiadásban is *‘megver’* jelentésben szerepel („ret

⁵² Fremden-Blatt, 1868/318, nov. 18, (sz. n.) II. Melléklet.

⁵³ BJÖRNSON, *A halászléány*, i. m., 1956, 458–462.

⁵⁴ Bjørnstjerne BJÖRNSON, *Fiskerjenten = Bjørnstjerne Bjørnson Samlede Digter-verker 2: Kong Sverre, Sigurd Slembe, Maria Stuart i Skotland, [De Nygifte], Jernbanen og Kirkegaarden, Fiskerjenten*, red. av Francis BULL, Gyldendal–Nordisk Forlag, København–Kristiania, 1919, 375–501, 491–493.

⁵⁵ „Előlépett, habár remegett, s egy szék támlájába [!] kelle kapaszkodnia, azután elhalaványodott s egy nagyobb költeményt kezdett szavalni, melyben egy ifju könyörög, hogy a Wikingerek hőstetteiben részt vehessen. Meglát egy ellenséges hajót, melynek vezérét csatára hívja ki, nehéz tusában legyőzi, mire a régi harcosok vezérévé lesz.” BJÖRNSON, *i. m.*, 1869/17, ápr. 27, 200–202, 200.

⁵⁶ „Kivált tehát a sorból, de oly remegés szállta meg, hogy a szék támlányába [!] kelle fogóznia; a pirt halványság váltá föl, mire elkezdte szavalni egy nagyobb-szerű költeményt, melyben egy ifju esd a kegyért, hogy a Wikingerek hőstetteiben részt vehessen ő is. Ezután megpillant egy ellenséges hajót, ennek vezérét harcra szólítja, a nehéz tusában legyőzi, és a vén harcosok vezérukké emelik őt.” BJÖRNSON, *i. m.*, 1876/34, aug. 20, 266–269, 268.

⁵⁷ „Sie trat sogleich hervor; obgleich sie zitterte, und sich an dem Rücken eines Stuhls festhielt, wurde sie leichenblaß und begann nun ein größeres Gedicht im Style der alten Wikinger zu deklamiren, in welchem ein Jüngling fleht, an den Heldenthaten der Wikinger Theil zu nehmen. Da sieht er eines Tages ein Schiff, dessen Häuptling er zum Kampfe herausfordert, und nach hartem Kampfe erlegt, worauf er zum Häuptling der alten Krieger berufen wird.” BJÖRNSON, *Das Fischermädchen*, i. m., 1868, 193.

⁵⁸ Bjørnstjerne BJÖRNSON, *Fiskerjenten = Bjørnstjerne Bjørnson Samlede Digter-verker 2*, i. m., 375–501, 491–493.

⁵⁹ „Pillanatnyi nyugalom elég lett volna most arra, hogy Gunlaug Pedro föllobogó boszuját észrevegye... Szerelem, mely a gyermekkorban holdvilágos este a tengeren himbáló csolnakon ébredt s nevededett, még soha sem végződött ily boldogtalanul, mint ez, Gunlaug átfogta Pedrot mindkét kezével s kedve szerint össze-vissza táncoltatta; aztán átcsolnakázott s haladéktalanul elhagyta a helységet s a hegyek közt eltűnt.” BJÖRNSON, *i. m.*, 1869/6, febr. 7, 65; „Pillanatnyi nyugalom elég lett volna most arra, hogy Gunlang föllobogó boszuját észrevegye...” BJÖRNSON, *i. m.*, 1876/26, jún. 25., 203.

⁶⁰ BJÖRNSON, *Das Fischermädchen*, i. m., 1868, 9.

av Hjertets Fylde rundjulede ham”⁶¹), azaz Gunlaug ‘teljes szívből megverte’ Pedrót. A magyar fordításokkal ellentétben azonban az Emil J. Jonas-féle kiadás nem hallgatja el, és nem is fedi el hármass pontozással Pedro házasságot ajánló felkiáltását, illetve azt, hogy Gunlaug miért veri meg erre a férfit.⁶² Magyarul először csupán az 1956-os, Kemény-féle fordítás árnyalta a konfliktust azzal, hogy a teljes jelenetet lefordította:

*Bárcsak egy percre meg tudta volna őrizni megfontoltságát; mert felgerjedő haragjának láttára a férfi megrémült és felkiáltott: – Elveszlek! – A leány hallotta is, de saját ostobasága és a férfi pipogyasága, a saját szégyene és a férfi gyávasága miatt érzett dühe oly heves izzással robbant ki, hogy gyermekkorban és naplementében csirázó, holdfényes hullámoktól ringatott, fuvolahanggal és csendes énekszóval kísért szerelem sohasem végződött még ily nyomorult módon: a leány két kezével megragadta Pedrót, felkapta és amúgy istenigazában eldöngötte, utána pedig visszavezett a városba és tüstént átkelt a hegyeken.*⁶³

A német átvétel feltételezését erősíti végül, hogy a kereskedő Vold vezetőneve a magyar hetilapos közlésekben – valószínűleg a gót betűkép félrenézése folytán – „Bold” változatban olvasható. Csukási munkáját dicséri a gyors megjelenetés, megjegyzendő azonban, hogy nyelvileg érezhető a szövegben a sietség.⁶⁴

A Bjørnson-életrajz szerzőjében Vértesi Arnoldot, a hetilap szerkesztőjét ismerhetjük fel.⁶⁵ Vértesi figyelme 1867-től a társadalmi novellák és regények felé mozdult el,⁶⁶ sokatmondó tehát, amit a *Solbakken Synnøve* című elbeszélésről írt. Ez magyarul akkor még nem volt olvasható:

Bjørnson műveiben érzi az ember, hogy e paraszt hősök és hősnők nem fölciczomázott bábuk, hanem élő hús és vér; a költő oly országban él, hol a társadalmi egyenlőség való-

⁶¹ BJØRNSON, *Fiskerjenten*, i. m., 375–501, 382–383.

⁶² BJØRNSON, *Das Fischermädchen*, i. m., 1868, 9.

⁶³ BJØRNSON, *A halászleány*, i. m., 1956, 328. [Kiemelés: A. V. Ö.] A hetilapos közlésektől eltérően az 1956-os Kemény Ferenc-féle változat nem az 1868-as kiadás alapján, hanem az 1872-es Bjørnson által javított és válogatáskötetbe rendezett szöveg alapján készült. Jelentésárnyalatok szempontjából sokkal finomabban adja vissza a szójátékokat, részletezőbb, érthetőbbek a jellemelek, az ok-okozati viszonyok, a szereplők motivációi – ami a norvég eredetiből történő közvetlen fordításnak is tulajdonítható. Kemény nagy hangsúlyt fektetett a versbetétekre, amelyek vagy meg sem jelentek a hetilapos közlésekben, vagy teljesen új fordításban olvashatók.

⁶⁴ A Bjørnson-ünnepségek apropóján 1882-ben Schwiedland Jenő tematizálta a Bjørnson-szövegek fordíthatóságának kérdését: szerinte a sok szakszerűtlen fordítás miatt az olvasók veszítenek a norvég szerző tehetségének, művészi megnyilvánulásának érzékeléséből. Példaként hozta fel, hogy *A halászleány* esetében német nyelvterületen egy sikertelen lipcsei kiadvány, a Reclam-féle terjedt el. Vö.: SCHWIEDLAND, *i. m.* A kötetet lásd: Bjönstjerne BJØRNSON, *Das Fischermädchen*, ford. Wilhelm LANGE, Reclam, Leipzig, 1877 (858–859 sz.).

⁶⁵ Az éves tartalomjegyzékben a V. A. monogram került az ismertető címe mellé.

⁶⁶ *Vértesi Arnold = A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, főszerk. SÖTÉR István, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, 493–497, 494.

sággal létezik, hol azon osztályok, melyek másutt alárendeltek, elnyomottak, szabad független életet élnek [...]»⁶⁷

Vértési felvetette, hogy „ha jól emlékszünk, ez a legelső, mely művei közül magyar fordításban megjelent”.⁶⁸ A bizonytalanság arra utal, hogy Bjørnson az életrajz közlésekor még nem volt ismert Magyarországon. Az író nemzetközi népszerűsége azonban érezhető, Vértési szerint a norvég írók közül „a külföld előtt egyiknek neve sem lőn oly ismeretese, mint a Bjørnson Bjørnstjernéé”.⁶⁹ Vértési áldozati szerepben jelenítette meg Bjørnson az olvasók előtt, és diszkréten reflektált saját és a hazai írók helyzetére. Szerinte a norvég szerző jó példája annak a „szomorú tapasztalásnak”, hogy „senki sem próféta saját hazájában”, és „eredeti zamatú tehetsége” csak idegen földön juthat igazi elismeréshez.

Vértési az *Arne* és az *Egy víg legény* címet viselő elbeszélésekre is kitért az ismertetőben, kiemelve ezek tematikai egyszerűségét. Az utóbbi elbeszélés tartalmát egy mondatban sűrítette össze: „[a] becsületes törekvés diadalra jut, s az egyszerű munkás kitartás által oly magasra küzd föl magát, hogy gyámola lehet azoknak, kik egykor fölötte álltak.”⁷⁰ Véleménye szerint ezek a szövegek alkalmasak rá, hogy történeiseik által, az irodalom médiumán keresztül egy olyan kulturális különbségre hívják fel a figyelmet, amely a magyar olvasók és Bjørnson társadalma között létezik. A *halászeány* szövegét nem elemezte behatóan, de elismerte ennek „kiválóságát”, „bámulatosan szép beszélyként”,⁷¹ az író legutóbbi novellájaként említette meg, amelyet a magyar olvasók érdeklődéssel vehetnek kézbe. Vértési valójában ennek közlése okán nyújtott átfogó képet Bjørnson írói tevékenységéről, ebbe a megközelítésbe ágyazta bele a *halászeányt*, és nem reflektált a szöveg eltérő tematikájára, szereplőire, konfliktusaira. A *halászeány* külföldi sikere olyannyira széleskörűnek mutatkozott, hogy Vértési külön hangsúlyozta, az 1868-as, nagy példányszámú kötet már a harmadik norvég kiadását éli.⁷²

Néhány évvel később az egyesült szépirodalmi és divatközlönyben, a Divat-Nefejejtsben is megjelent a *halászeány*, amelynek fordítóját ez esetben sem tüntették fel. Mivel 1876-ban⁷³ Csukási József a lap aktív

⁶⁷ VÉRTESI, *Bjørnson*, i. m., 65. [Kiemelés: A. V. Ö.]

⁶⁸ Uo., 64.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo., 65.

⁷¹ Uo., 64.

⁷² Uo. A *halászeány* sikerét tükrözi, hogy 1919. év végéig Norvégia és Dánia területén külön kiadásban 10.250, válogatáskötetben 196.800 példányban, tehát összesen 207.050 megbecsült példányban jelent meg. Vö.: Francis BULL, *Utbredelsen av Bjørnsons verker i Norge og Danmark indtil utgangen av året = Bjørnstjerne Bjørnson Samlede Digter-verker 9: Varianter*, red. av Francis BULL, Gyldendal–Nordisk Forlag, København–Kristiania, 1920, 429–432, 429.

⁷³ CSUKÁSI József, *Eötvös és a nők I*, Divat-Nefejejts 1876/1, jan. 2, 1–2; CSUKÁSI József, *Eötvös és a nők II*, Divat-Nefejejts 1876/2, jan. 9, 9–10; [Szerző nélkül, a sorozat folytatása] *Eötvös és a nők III*, Divat-Nefejejts 1876/8, febr. 20, 57–58; Cs. J., *Eötvös és a nők V*, Divat-Nefejejts 1876/15, ápr. 9, 113. (A lapszámokat megnéztem, nem találtam IV. részt, úgyhogy elírásnak feltételezem a számozást.); Walt WHIT-

munkatársa és felesége, Csukási Józsefné Zmeskál Aranka is publikált itt,⁷⁴ ebből feltételezhető, hogy a pár tudomása nélkül nem jelenhetett volna meg az 1869-es fordítás más munkájaként, Csukási pedig könynyedén eljuttathatta a szöveget a szerkesztőséghez.⁷⁵ Valószínűnek tartom a két hetilapos fordítás egymáshoz jelentős mértékben hasonlító változatának összevetése után, hogy nem új fordítóról és fordításról, hanem a Magyarország és a Nagyvilágban megjelent szöveg újraközléséről, átírásáról, javított változataról van szó. Nemcsak a versbetétek, énekrészletek azonosak, vagy szinte azonosak; számos megegyező mondat, mondatrészlet is található.⁷⁶

Két nagyobb eltérés van a korábbi és későbbi hetilapos közlés között, ami a különböző, a Divat-Nefelejts esetében a női olvasóközönséghez való alkalmazkodásból adódhatott. Az 1876-os új változathoz kimaradt az a rész, amikor Ödegaard egy vitahelyzetben Luther Márton életvitelét terjedelmesen taglalja, és a novella befejezése valamivel hosszabb lett. Míg az 1869-es közlés nyitva hagyja a művet („Ezután felgördült a függöny.”⁷⁷) ugyanúgy, mint a norvég⁷⁸ és a német⁷⁹ változat, addig az 1876-os magyarázatot és tanulságot told hozzá.

Ezután fölgördült a függöny. Petra elérte célját. A hatás, melyet átgondolt művészi játékával már ez első estve szült, további föllépteivel egyre fokozódott, és az egyszerű halászleányból rövid idő alatt mindenütt ünneplott híres művésznő lett.”⁸⁰

Erre az egyedülálló bővítésre több magyarázat is lehetséges. Narratológiai szempontból szokatlan lehetett a nyitott befejezés, és az olvasói elvárásra való tekintettel szükségesnek tűnt a feszültség levezetése, a tanulságok levonása. Az is feltételezhető, hogy a pótlás a befejezést tartalmazó oldal alján megmaradt üres hely betöltése miatt lehetett szükséges. A megoldás azonban beleilleszkedik a divatlap olvasóközönséghez igazodó, s a női emancipáció kérdését látenszen felvető olvasatába is.

MAN, *Éji kép*, ford. CSUKÁSI József, Divat-Nefelejts 1876/18, ápr. 30, 138; KARASIN, *Egy bokharai löverseny*, ford. Cs. J., Divat-Nefelejts 1876/41, okt. 8, 326–327; Cs. J., *Akik Európa sorsát intézik*, Divat-Nefelejts 1876/43, okt. 22, 342–343.

⁷⁴ CSUKÁSI Józsefné, *Az illatokról*, Divat-Nefelejts 1876/18, ápr. 30, 137–138. [Szerző nélkül, de a sorozat folytatása.] *Az illatokról II*, Divat-Nefelejts 1876/31, júl. 30, 241; Cs. Z. A., *Az illatokról*, Divat-Nefelejts 1876/32, aug. 6, 249–250; *Egy pár kék atlasz topán*, ford. Cs. Z. A., Divat-Nefelejts 1876/35, aug. 27, 278–279.

⁷⁵ Csukási egyébként korábban már fordított Björnson-művet a Nefelejts szépirodalmi hölgydivatlap számára, 1874-ben a *Solbakken Synnövet*, lásd: Björnstjerne BJÖRNSEN, *Synnöve Solbakken*, ford. CSUKÁSI József, Nefelejts 1874/5, febr. 1–1874/11, márc. 15.

⁷⁶ Pl.: BJÖRNSEN, *i. m.*, 1869/5, jan. 31, 56. és BJÖRNSEN, *i. m.*, 1876/25, jún. 18, 195.

⁷⁷ BJÖRNSEN, *i. m.*, 1869/17, ápr. 25, 200–202, 202.

⁷⁸ BJÖRNSEN, *Fiskerjenten*, *i. m.*, 375–501, 501.

⁷⁹ BJÖRNSEN, *Das Fischer mädchen*, *i. m.*, 1868, 206.

⁸⁰ BJÖRNSEN, *i. m.*, 1876/34, aug. 20, 266–269, 269.

A Divat-Nefejejs című lap eltérő szöveggörnyezetében az alkotás már regényként jelent meg,⁸¹ és a hetilap azzal nyomatékosította a szöveg aktualitását, hogy a szerkesztő lábjegyzetben hozzáfűzte: „A kitünő norvég regényíró ezen valóban szép és rendkívül érdekes regényére különösen fölhívjuk olvasóink figyelmét.”⁸² A „rendkívül érdekes” minősítést nem tartom véletlennek, a Divat-Nefejejs szerkesztősége ismerete annak következményeit, ha egy főleg női olvasóréteggel rendelkező lap ezt a művet közli. Ebben a kontextusban az elbeszélést nem a norvég parasztnovella feltételezett társadalomrajz-szerű jellemzői, hanem a főhősnőt foglalkoztató vívódások felől közelítették meg.

A Divat-Nefejejs két különálló korábbi lap, a Nefejejs és A Divat⁸³ fúziójából jött létre. Az egyesülés okait a szerkesztők az előfizetőkhez címzett írásokban magyarázták.⁸⁴ Az új lap nem volt hosszú életű, 1875. március 7-én adták ki az első számot, az utolsó szám pedig 1876. október 29-én jelent meg. Az első számban a szerkesztő és kiadótulajdonos, Friebeisz Ferenc, és a társtulajdonos, Bulyovszky Gyula írták alá az olvasóknak szánt levelet. Amellett soroltak fel érveket, miért jelent pozitív változást a női olvasóközönség számára a két lap egyesítése:

A „Nefejejs” inkább szépirodalmi lap lévén, az olvasórézre fordította a fősúlyt, amellet azonban a divatrész is fölkarolta, és adott divatképet, és egyes szabás- és női munka-mintákat. „A Divat” ellenkezőleg a mai korszellemnek már inkább megfelelő divatlap volt, gazdag és diszes mellékletekkel, és évenként több ezer mintával a női kézimunkák köréből; e mellett nem hagyta figyelmen kívül a szépirodalmi részt sem, habár – havonként csak kétszer jelenvén meg – nem nyujthattott oly bő olvasmányt, mint a „Nefejejs”. *Mindkét lapnak megvoltak, és vannak most is nagy számmal pártolói*, egyik rész a gazdag olvasmányt, másik a sok diszes mellékletet óhajtván inkább. Most e két – egymástól különben is csak csekély részben eltérő – irányt összeegyeztetni törekszünk, és szándékunk jövőben a „Divat” és „Nefejejs” egyesülése által egy oly *hetilapot* [kiemelve az eredetiben] adni, mely

⁸¹ Az elbeszélés terjedelméből fakadó bizonytalanság általánosnak tűnik, azonban mint ahogy azt Francis Bull kiemelte, a norvég kritika (a magyarral ellentétben) már korán megemlített más műfajokat is. „Samtidig kritikere var oppmerksomme på at Bjørnson med «Fiskerjenten» hadde gjort «et Skridt fra Novellen henimod Romanen», – han nærmet seg endog tre av dens viktigste grunntyper: utviklingsromanen, problemromanen og den realistiske samfunnsroman; (...)” [A kortárs kritikusok észrevették, hogy Bjørnson *A halászléánnyal* «egy lépést tett a novellától a regény felé» – még annak három legfontosabb típusát is megközelítette: a fejlődésregényt, a tézisregényt és a realista társadalomregényt; (...)] Francis BULL, *Bjørnstjerne Bjørnson*, H. Aschehoug, Oslo, 1982, 105–106.

⁸² BJÖRNSON, *i. m.*, 1876/25, jún. 18, 195.

⁸³ Részletgazdag ismertetés a Wohl-nővérek szerkesztése kapcsán: TÖRÖK Zsuzsa, *A Wohl-nővérek emancipációja (Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben)*, Aetas 2015/1, 87–115, különösen: 102–103; illetve MÉSZÁROS Zsolt, *A Wohl-nővérek sajtótevékenysége = Úó., Wohl-nővérek munkássága: irodalom, sajtó, szalon* (Doktori disszertáció, témavezető: SZEGEDY-MASZÁK Mihály), Budapest, 2016, 90–160, 109–110. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34204/Wohl_Disszertacio.pdf (megtekintés: 2021. december 9); a Divat című lapról: NAGYDIÓSI Gézáné, *Magyarországi női lapok a XIX. század végéig = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1957*, szerk. V. WALDAPFEL Eszter, Budapest, 1958, 193–229, különösen 214–216.

⁸⁴ Pl. a Nefejejs utolsó számában: Nefejejs 1875/9, febr. 28, 105.

mindkét izlésnek tökéletesen megfelelő, amennyiben megtartván egész terjedelmében a „Nefelejts” eddigi szépirodalmi részét, e mellett a „Divat” gazdag mellékleteit is nyujtandja előfizetőinek.⁸⁵

A nyilvános levél elfedi, hogy nem teljes összeolvadásról volt szó, mint ahogyan az a hetilap nevéből és az idézett részletből következne.⁸⁶ A Divat című lapnak csak a különálló, nyolc oldalas szépirodalmi melléklete egyesült a megszűnő Nefelejtsccsel.⁸⁷ A továbbiakban a csak szabásmintákat közlő, kéthetente megjelenő A Divatra továbbra is elő lehetett fizetni. Ennek utolsó száma 1876. szeptember 10-én jelent meg.⁸⁸

A Divat-Nefelejts mindkét lap női olvasótáborára számított, és gyakran foglalkozott is a nőkérdéssel. Az 1876-os évfolyam érkező szövegei⁸⁹ aktívan tematizálták a nők társadalmi helyzetét, oktatási lehetőségét, emancipációs törekvéseit. A *halászeány* ilyen közegben való megjelenése kihangsúlyozza az elbeszélés női vonatkozásait.⁹⁰ Ennek szemléltetéséhez tanulságos közelebből megvizsgálni Borostyáni Nándor *A nők társadalmi emancipációja* című írásának második részét, ami ugyanakkor volt olvasható a címlapon, amikor *A halászeány* közlése nagyjából a szöveg felénél tartott.

Borostyáni elégtelennek tartotta azokat az intézkedéseket, amelyek a korabeli Magyarországon a nőnevelést és női munkavállalást illetően történtek,⁹¹ majd több pontban felsorolta és magyarázta, mit ért társadalmi emancipáció alatt. Megszüntette volna azokat a viszonyokat, amelyek „a nőt szellemi, gazdasági és magánjogi tekintetben egyéni szabadságában korlátozzák, s tehetségei érvényesítésében megakadályozzák [Kiemelés az eredetiben].”⁹² Teljes emancipációról és jogegyenlőségről beszélt a munkavállalás és a törvénykezés tekintetében. Igazágtalannak és visszásnak

⁸⁵ Divat-Nefelejts 1875/1, márc. 7, 1. [Kiemelés: A. V. Ö.]

⁸⁶ „Ugyancsak 1866. január 1-én indult meg a Deutsch Testvérek lapja *Divat* címmel, Áldor Imre szerkesztésében. Tőle előbb Csukási József, majd Wohl Janka és Stefánia, aztán Friebeisz Ferenc vette át. [...] 1875-től másfél évre összeolvadt a *Nefelejts*ccsel s ekkor már határozottabban szépirodalmi lapként tengődött 1876. október végéig.” BUZINKAY Géza, *Divat- és női lapok = A magyar sajtó története 1867–1892*, II/2, i. m., 245–247, 245–246.

⁸⁷ A Nefelejtsnek A Divat szépirodalmi részével való egyesüléséről: NAGYDIÓSI, i. m., 216. Az egyesülés előtt a Nefelejts szerkesztője és kiadótulajdonosa Friebeisz Ferenc, laptulajdonosa Bulyovszky Gyula volt. A Divat ekkori kiadótulajdonosa ugyancsak Friebeisz volt, tehát a váltás nem járt szerkesztő- és tulajdonoscserevel.

⁸⁸ Az OSZK állományának FM3/2541 jelzetű negyedik mikrofilmjén ez az utolsó.

⁸⁹ Mint például Borostyáni Nándor írásai, vö.: BOROSTYÁNI Nándor, *A nőkérdésről*, Divat-Nefelejts 1876/22, máj. 28, 169–170; Uő., *A nők társadalmi emancipációja. Három közlemény I*, Divat-Nefelejts 1876/24, jún. 11, 185–186; Uő., *A nők társadalmi emancipációja. Három közlemény II*, Divat-Nefelejts 1876/27, júl. 2, 209–210.

⁹⁰ A *halászeány* nem elsőként ábrázolta ezt a társadalmi változást, a női színészi pálya ekkorra már nem jelentett bejáratlan életutat hazai viszonylatban. Vö.: GYIMESI Emese, *Polémia és „epeláz” a női szerzők körül* = Uő., *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása: Társadalomtörténeti kontextusok*, Ráció Kiadó, Budapest, 2021 (Ligatura), 157–197.

⁹¹ BOROSTYÁNI, i. m., 209.

⁹² Uo.

minősítette a nők helyzetét Magyarországon és a világban, kivéve az Amerikai Egyesült Államokat. Érvelését azzal erősítette, hogy a nemzet fejlődését a nők emancipációjával kapcsolta össze, és úgy gondolta, az ország nem hagyhatja kiaknázatlanul a nők szellemi tőkéjét:

*Az, hogy a magyar társadalom nagyobb fele a nőnem, nem maradhat többé szellemi s gazdasági téttelenségre kárhóztatva [Kiemelve az eredetiben]. Szükségünk van rá, hogy még mindig csekélyszámu intelligentiánk a nők által hathatósan gyarapíttassék s a nőnem hozzájáruljon munkája és keresete által a nemzet vagyonosodásához.*⁹³

Megoldást is ajánlott az egyenlőség eléréséhez: a kormány nyújtson a nőknek lehetőséget az érettségi bizonyítvány megszerzéséhez, az egyetemen való tanuláshoz, és biztosítsa számukra, szakképzettségük szerinti állást.⁹⁴ A pár oldallal odébb olvasható szépirodalmi alkotásban Petra példáján keresztül ez az út modellezve volt: a tanulás általi felemelkedés lehetősége, a munka általi szellemi kiteljesedés és az önmegvalósítás.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo., 210.